

анализ альтернативных форм устройства ребенка, к которым относятся приемная семья и детский дом семейного типа. Выделены противоречия, которые мешают активному внедрению семейных форм устройства. Охарактеризованы групповые и индивидуальные формы работы.

Ключевые слова: дети, оставшиеся без родительской опеки, социальное сопровождение, социальная помощь, приемная семья.

KOVALCHUK OLGA, CHERVENKO OKSANA. *Social work with children left without parental care: the technological dimension.*

The article reveals the content of social work with children left without parental care. Explains the conditions under which the child acquires status of child without parental care.» Special attention is paid to technologies, which applies to this category, namely social support and identified components of this process. The analysis of alternative forms of child devices, which include the foster family and the orphanage of family type. Highlighted contradictions that hinder active implementation of family forms of the device. Described group and individual forms of work.

Keywords: children left without parental care, social support, social assistance, foster family

УДК 364-78:342.7:349.3

Лісовець О.В.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті визначено сутність та зміст соціально-правового захисту у практиці соціальної роботи як ключових у розумінні структури соціально-правової компетентності соціального працівника. Узагальнено різні наукові підходи до розуміння поняття «соціально-правовий захист». Охарактеризовано змістову структуру роботи соціального працівника у контексті соціально-правового захисту. Виділено основні функції та проаналізовано напрямки діяльності соціального працівника щодо соціально-правового захисту клієнтів. Виокремлені функції дозволяють уточнити та охарактеризувати структурно-компонентний склад соціально-правової компетентності, що сприятиме якісній та ефективній підготовці майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

Ключові слова: соціальний працівник, соціально-правовий захист, функції соціально-правового захисту, соціальний омбудсмен, делінквентна поведінка, правове виховання, правова культура.

У сучасних умовах становлення і розвитку демократичної, правової держави, в умовах формування громадянського суспільства актуалізується проблема співвідношення прав і свобод особистості. Звідси зрозуміла увага науки і практики до проблеми соціального становлення особистості і питань, пов'язаних з її соціально-правовим захистом. Вирішення цієї проблеми можливе за наявності в державі соціально-правового механізму забезпечення прав і свобод людини – системи засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, їх охорону, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної

і правової культури населення. Ці питання мають вирішуватись спільними зусиллями фахівців різних галузей науки. У цьому контексті формування компетентності фахівців соціальної сфери (а саме, соціальних працівників) щодо соціально-правового захисту конкретної особистості, різних груп населення належить до пріоритетних напрямів професійної підготовки. Різні підходи до компонентного аналізу соціально-правової компетентності фахівців соціальної сфери здійснено у працях Н. Валєєвої, Т. Волох, М. Горбушиної, М. Губанова, С. Гуріна, Я. Кічука, А. Коротун та ін.

Метою даної статті є визначення сутності та змісту соціально-правового захисту у практиці соціальної роботи як ключових у розумінні структури соціально-правової компетентності соціального працівника.

Проаналізуємо поняття «соціально-правовий захист», яке сучасні науковці розглядають, здебільшого, як інтегроване поняття в контексті соціального і правового захисту. Цю позицію обґрунтовує Р. Павлюков, який зазначає, що «мову потрібно вести не про соціальний або правовий захист, а тільки про соціально-правовий захист, оскільки соціальна підтримка неможлива без її узаконення, укладання у певні межі законодавчих приписів, тоді як правовий захист завжди спрямований на досягнення та вирішення соціальних цілей і завдань» [5]. К. Мельник доповнює, що «соціально-правовий захист, крім норм-гарантій, включає в себе ще й організаційні гарантії, які надають цим гарантіям реально функціонуючий характер. Під організаційними гарантіями розуміється спеціальна діяльність уповноважених державних органів і посадових осіб, що спрямована на реалізацію всіх видів гарантій» [4]. Щоправда, єдиного бачення щодо сутності і змісту цього поняття ще не вироблено. Так, згідно різних наукових підходів соціально-правовий захист розуміється як: складова соціального захисту, яка реалізується на індивідуальному рівні правовими засобами і має конкретний адресний характер (Т. Черкасова); захист кризових груп населення, які, як правило, не мають змоги звертатися до юристів або правозахисників (І. Ковчина); єдність соціального і правового механізмів захисту для охорони, захисту, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення (О. Скакун); надання особистості можливості реалізації своїх прав завдяки створенню належних соціально прийнятних умов для життя при наявності правового підґрунтя для існування справедливих суспільних відносин (Ж. Петрочко).

У контексті останнього підходу подано енциклопедичне визначення соціально-правового захисту: «система соціальних, правових та економічних заходів і гарантій, які реалізуються державними й недержавними організаціями, спрямованих на виявлення, попередження та нейтралізацію впливу на життєдіяльність людини негативних чинників (соціальних ризиків) з метою дотримання прав людини, забезпечення гідних умов і рівня життя кожного члена суспільства» [1, с. 297]. Подібним є ще одне визначення: це «політика і цілеспрямовані дії, а також кошти держави і суспільства, що забезпечують індивіду, соціальній групі, в цілому населенню комплексне, різнобічне вирішення різних проблем, обумовлених соціальними ризиками, які можуть призвести або вже призвели до повної або часткової втрати зазначеними суб'єктами можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, економічної самостійності і соціального благополуччя, а також їх оптимального розвитку, відновлення або набуття» [8, с.115].

Відносно соціальної роботи доречно розглядати соціально-правовий захист як комплекс заходів з боку державних та недержавних соціальних інститутів щодо забезпечення оптимальних умов життя, задоволення потреб, можливості реалізації своїх прав особистості, різних соціальних категорій і груп. Соціально-правовий захист включає і правову, і освітню, і культурну діяльність інститутів соціальної сфери, програми соціальної адаптації, соціального захисту чи соціального обслуговування

населення, діяльність з перекваліфікації та працевлаштування безробітних тощо. Конкретизація форм соціально-правового захисту у діяльності соціальних інституцій можлива на основі аналізу Закону України «Про соціальні послуги» (2003), в якому, зокрема, перераховані і такі послуги, як: надання консультацій з питань чинного законодавства; здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи; оформлення правових документів; адвокатська допомога; захист прав та інтересів особи тощо [2]. Слід враховувати, що проблемне поле соціальної роботи на сьогоднішній день надзвичайно широке і включає все різноманіття життєвих ситуацій і колізій людей різного віку і соціального положення. Вразливість, незахищеність значної частини населення, у свою чергу, обумовлює той факт, що діяльність фахівця набуває все більшої соціально-правової спрямованості.

Проаналізувавши теорію і практику соціальної роботи в Україні, вивчивши досвід роботи соціальних працівників та інших фахівців соціальної сфери, причетних до проблем соціально-правового захисту, ми визначили наступну змістову структуру роботи соціального працівника із захисту прав та інтересів клієнтів, яка представлена на рис.1.

Рис.1 Змістова структура роботи соціального працівника із захисту прав та інтересів клієнтів

Як бачимо з рис.1, зміст сучасної соціально-правової діяльності соціального працівника відображений через такі функції як охоронно-захисна, координаційна, контролююча, профілактична, інформативно-просвітницька, правовиховна і реалізується у відповідних напрямках роботи. Охарактеризуємо ці напрямки, опираючись на накопичений досвід, потенціал та перспективи розвитку соціальної роботи в Україні.

1. *Забезпечення охорони і захисту прав клієнтів у різних інстанціях.* Соціальна робота безпосередньо пов'язана із захистом прав та інтересів як окремих осіб, так і груп осіб. Розкриваючи зміст охоронно-захисної функції С. Тетерський зазначає, що реалізуючи цю функцію, фахівець використовує весь арсенал правових норм для захисту інтересів клієнта, сприяє вживанню заходів державного примусу і юридичної

відповідальності щодо осіб, які допустили прямі або опосередковані протиправні дії на клієнтів [9]. «Найчастіше соціальні працівники змушені виступати в якості посередників між клієнтами і державою або іншими органами, установами, відстоювати справедливість і забезпечувати захист у випадках, коли прийняті державою заходи в інтересах всього суспільства загрожують правам і свободам окремих осіб або груп (наприклад, при розлученні дитини з її батьками; у разі відмови у допомозі; при влаштуванні людей похилого віку або інвалідів до відповідних установ або при вирішенні житлових конфліктів, які призводять до того, що людина стає бездомною)» [7, с. 24]. Дії соціального працівника при здійсненні представництва інтересів клієнта можуть трактуватися як надання допомоги тим, хто її потребує (у зв'язку з безробіттям, хворобою, бідністю тощо), та як боротьба за реформування законодавства та соціальних програм, а також за розширену інтерпретацію чинних правил, норм, соціальних послуг.

2. *Забезпечення взаємодії та співробітництва між різними інститутами щодо соціально-правового захисту особистості.* Соціально-правовий захист особистості потребує комплексного залучення ресурсів для забезпечення оптимальних умов життя кожної людини, задоволення її потреб, можливості реалізації своїх прав тощо. Оскільки суб'єктами соціально-правового захисту в Україні виступають і адміністративні, і юридичні, і правоохоронні, і соціально спрямовані, і громадські інституції, то виникає необхідність визначення меж їхніх повноважень, координації діяльності, спільного вирішення проблем соціально-правового захисту. На місцевому рівні одним з ініціаторів такої взаємодії ми розглядаємо соціальних працівників як «посилювачів координаційного аспекту правореалізаційної, правозахисної діяльності відповідних правозахисних і правоохоронних органів» [3, с. 221]. Йдеться про особистісно-професійну причетність до об'єднання їх зусиль, координації впливу, використання потенціалу прямих зв'язків між ними. Практика показує, що соціальний працівник сприяє: налагодженню взаємодії та тісної співпраці фізичних осіб, органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, різних суспільних інститутів з питань, що стосуються захисту законних інтересів і прав клієнтів; залученню до охорони прав людини працівників відповідних установ, організацій та закладів; формуванню у клієнтів навичок успішної взаємодії з різними соціальними інституціями; узгодженню позицій і дій різних фахівців щодо забезпечення прав клієнта; налагодженню зв'язку зі спонсорами, шефами, організаціями гуманітарної і матеріальної допомоги; залученню до соціальної роботи волонтерів.

3. *Здійснення ефективного контролю за дотриманням прав особистості на різних рівнях.* Незважаючи на запровадження та функціонування системи міжнародних, державних та місцевих механізмів контролю за дотриманням прав людини, ця проблема залишається актуальною і потребує вирішення, зокрема, і в соціальній сфері. Орієнтуючись на наукові дослідження (В. Бесчастний, В. Бойцова, Л. Коваль, О. Марцеляк, С. Широ та ін.) у сфері діяльності інституту омбудсмена, який у світовій практиці визнано одним з найбільш ефективних контролюючих механізмів, вкажемо, що у нашій державі нагальною є потреба змодельовати та впровадити інститут соціального омбудсмена, який затребуваний у сучасних умовах і може бути реалізований у професійній діяльності соціального працівника. Це дозволить більш ефективно реалізовувати контролюючу функцію у сфері соціально-правового захисту, яка передбачає: збір інформації (проведення моніторингу, одержання різноманітних статистичних звітів, відвідування закладів, установ, звернення громадян, вивчення проблем навколишнього середовища і розвитку); аналіз зібраної інформації (обробка та узагальнення даних, класифікація проблем і потреб); ужиття заходів щодо запобігання

порушень прав особистості (реагування на звернення, сприяння у виявленні і розслідуванні випадків порушень прав людини, звернення у відповідні інстанції).

4. *Організація профілактичної діяльності спрямованої на попередження, недопущення порушень прав різних категорій клієнтів.* Аналіз практики соціальної роботи показує, що її профілактична складова виступає важливим засобом попередження розвитку негативних процесів і явищ, дозволяє з меншими функціональними затратами зняти гостроту проблеми і повернути процес у більш сприятливе русло. Особливої актуальності у сучасних умовах набуває такий напрям роботи соціального працівника, як попередження виникнення делінквентної поведінки та правопорушень, особливо серед підростаючого покоління. На думку науковців (І. Козубовська, Н. Максимова, І. Невський, В. Оржеховська, Є. Петухова, В. Татенко, Ю. Юрічка) делінквентність – багатоаспектна і комплексна проблема, сьогодні її форми і прояви особливо гостро стоять в ряду негативних факторів, що перешкоджають розвитку нашого суспільства, тому існує об'єктивна потреба в її профілактиці в сучасних умовах. Поряд з сім'єю, освітніми установами, покликаними попереджати правопорушну поведінку підлітків, на даному етапі розвитку держави соціальні працівники також мають істотні можливості з проведення профілактичної роботи в даному напрямку. Основними завданнями діяльності соціального працівника з профілактики правопорушень та делінквентної поведінки неповнолітніх є: попередження бездоглядності, безпритульності, правопорушень серед дітей і підлітків; виявлення причин та умов, які сприяють правопорушенням серед неповнолітніх, а також розробка і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення; забезпечення захисту прав і законних інтересів неповнолітніх; соціально-педагогічна реабілітація неповнолітніх, які перебувають у соціально небезпечному становищі; виявлення і припинення випадків втягнення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність.

5. *Інформативно-просвітницька діяльність щодо правової освіти населення.* У сучасних умовах розвитку соціальної держави правова просвіта населення є важливим напрямом діяльності фахівців соціальних служб, що дозволяє зменшити соціальну напруженість, стабілізувати позитивні починання, інтенсифікувати соціальний прогрес, підвищити правову культуру і правову інформованість клієнтів [6]. Правові знання потрібні всім людям не самі по собі, а як основа поведінки в різних життєвих ситуаціях, а тому актуальність правової просвіти очевидна – вона обумовлена сучасним станом усіх сфер суспільного життя: економіки, культури, політики. Інформативно-просвітницька діяльність соціального працівника підтверджується його професійним функціоналом і реалізується в межах таких функцій як: рекламно-пропагандистська (П. Павленок) – організація реклами соціальних послуг, пропаганда та поширення ідей соціального захисту людини, забезпечення клієнтів необхідною інформацією у зрозумілій і доступній для них формі, надання багатоваріантних порад і пропозицій [10]; соціально-інформаційна (Р. Шакуров, Н. Валеева) – «за допомогою роз'яснювальних бесід, просвіти і пропаганди соціальний працівник намагається попередити можливі соціальні деструкції» [11, с. 368]. Професійна діяльність соціального працівника передбачає і впровадження інформаційно-просвітницьких програм: визначення та аналіз рівня поінформованості певних верств населення стосовно соціальних і особистісних проблем та шляхів і засобів їх подолання; аналізування каналів поширення соціальної інформації серед певних верств населення; добір адекватних форм і методів роботи відповідно до особливостей конкретної категорії населення (соціальної групи).

6. *Виховання правової культури у дітей та дорослих в умовах конкретного соціуму.* Безпосередньо на формування правосвідомості, навичок, норм і правил поведінки спрямоване правове виховання. Якщо інформативно-просвітницька робота,

насамперед, розвиває правосвідомість, то правовиховна – сприяє формуванню на її основі позитивних навичок поведінки. Правове виховання особистості у діяльності соціального працівника є комплексом навчально-виховних та організаційних заходів масового, групового та індивідуального характеру з метою підвищення правосвідомості та правової культури. Аналіз соціальної та соціально-педагогічної практики показує використання цілого арсеналу форм і методів правовиховної роботи, що сприяють впливу на свідомість і поведінку особистості в інтересах правопорядку: організація виховних годин, круглих столів, диспутів для формування уявлень про правові норми через призму моральності і духовності; сприяння добровільній участі дітей в просвітницьких заходах в навчальному закладі, за місцем проживання; підключення до правовиховної роботи не тільки педагогів, але й фахівців соціальної сфери, представників правоохоронних органів, батьків та громадськості; залучення дітей до участі в правоохоронній діяльності з підтримки дисципліни і правопорядку в школі і мікрорайоні (створення загонів з охорони природи, дитячих пожежників, помічників поліцейських тощо). Досвід показує, що така діяльність сприяє формуванню в дітей правових переконань, виробленню навичок правової поведінки і самозахисту. Тому переконливо можемо стверджувати, що правове виховання це не тільки правова освіта, поширення правових ідей, але й важлива соціальна послуга, без якої молодій людині важко орієнтуватися в оточуючому середовищі, відстоювати свої інтереси, діяти в межах закону.

Виходячи з вищесказаного, можемо стверджувати, що виокремлені функції соціального працівника у соціально-правовому полі професійної діяльності дозволяють уточнити та охарактеризувати структурно-компонентний склад соціально-правової компетентності, що, в свою чергу, сприятиме якісній та ефективній підготовці майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

Використана література:

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг.ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 № 966-IV
3. Кічук Я.В. Теоретичні і методичні засади формування правової компетентності майбутнього соціального педагога в умовах університетської педагогічної освіти: дис... д-ра наук: 13.00.04. / Я.В. Кічук; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». – Одеса, 2010. – 375 с.
4. Мельник К.Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики): дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. / К.Ю.Мельник; Нац. ун-т внутрішніх справ. – Харків, 2003.
5. Павлюков Р.О. Соціально-правовий захист інвалідів в Україні: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Р.О. Павлюков; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2009. – 20 с.
6. Полханов А.А. Технология вузовского обучения будущего социального работника правовому просвещению населения : дисс... канд.пед. наук : 13.00.02 / А.А. Полханов; [Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина]. – Тамбов, 2011. – 234 с.
7. Права человека и работа в социальной сфере. Пособие для училищ по подготовке социальных работников и для работников социальной сферы. – Женева: Управл. Верх. комис. ООН по правам человека, 1998. – 147 с.
8. Савинов А.Н. Организация работы органов социального обеспечения / А.Н.Савинов. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2003. – 368 с.

9. Тетерский С.В. Введение в социальную работу : учеб. пособ. / С.В. Тетерский. – М.: Академический проект, 2000. – 496 с.
10. Тюптя Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика: навч.посіб. – 2-ге вид., перероб.і доп. / Л.Т.Тюптя, І.Б.Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
11. Шакуров Р.Х. Иерархическая модель функций социального работника / Шакуров Р.Х., Валеева Н.Ш., Куприянов Р.В. // Вестник Казанского технологического университета. – 2009. – №4. – С. 363-369.

ЛИСОВЕЦ ОЛЕГ ВАСИЛЬЕВИЧ. Теоретический анализ содержания социально-правовой защиты в деятельности социального работника.

В статье определена сущность и содержание социально-правовой защиты в практике социальной работы как ключевых в понимании структуры социально-правовой компетентности социального работника. Обобщены различные научные подходы к пониманию понятия «социально-правовая защита». Охарактеризована содержательная структура работы социального работника в контексте социально-правовой защиты. Выделены основные функции и проанализированы направления деятельности социального работника по социально-правовой защите клиентов. Выделенные функции позволяют уточнить и охарактеризовать структурно-компонентный состав социально-правовой компетентности, что будет способствовать качественной и эффективной подготовке будущих социальных работников в условиях университетского образования.

Ключевые слова: социальный работник, социально-правовая защита, функции социально-правовой защиты, социальной омбудсмен, делинквентное поведение, правовое воспитание, правовая культура.

LISOVETS OLEG. *Theoretical Analysis of the Social and Legal Protection Content of Social Workers.*

The article states the essence and content of social and legal protection in the practice of social work as main principles in understanding the social structure and legal competence of a social worker. A variety of scientific approaches are overviewed to understand the concept of "social and legal protection". The author of the article determined the semantic structure of the social worker in the context of social and legal protection. The basic function and analyzed activities of a social worker for social and legal protection of clients. Singled features allow us to specify and describe structural composition of social and legal competence; this can facilitate high-quality and effective training of future social workers in the university education environment.

Keywords: social worker, social and legal protection, the function of social and legal protection, social Ombudsman, delinquent behavior, legal education, legal culture.

УДК 364.25

Мельник І.П.

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті досліджено проблематику внутрішньо переміщених осіб, виявлено неоднорідність та специфічні характеристики цієї категорії як об'єкта соціальної